

İNEGÖL'DE İSHAK PAŞA MİMARİ MANZUMESİ

Yüksek Mimar
ALİ SAİM ÜLGEN

Vakıflar Umum Müdürlüğü Müttehassıs Müşaviri

İnegöl'de çarşının içinde halen Cami, türbe ve medreseden ibaret bulunan mimari manzume, sanat tarihimizde Bursa Üslûbu adıyla anılan; Osmanlı Türk mimarisinin başlangıç devrine ait güzel bir hatıradır.

Bu külliye'nin hemen yakınındaki hamamın da üslûp bakımından aynı devre mensubiyeti göz önünde tutulursa bu eseri de İshak Paşa mimari manzummesine ithâl etmek icap eder. Ancak, hamamın kitabesinin bulunmaması ve İshak Paşa'nın Vakıflarına akar olarak yaptırdığı, İstanbul'da biri Ayasofya'da, diğeri Rumelihisarı'nda olmak üzere iki, Ankara, Çankırı ve Selânik civarında Sidrekapisi nam kasabadaki hamamların yanında bu eserin isminin kayıtlı olmaması bu hususta bizi ihtiyata sevk ediyor. Fakat, Fatih'e vezirlik, oğlu II. Bayezid'e Sadrazamlık yapmış olan İshak Paşa'nın vakfiyesinde İnegöl eserleri hakkında *İmaret ve medrese* tabirinin kullanılması ve bugün mevcut olan türbe ve camiden de bahsedilmemesine bakılırsa, Darüzziyafe, Zaviye ve sair hayrat şeklinde yalnız umumî bir kelime olan imaret tabirinin zikri; bizce bu hamamdan da bahse lüzum görülmediğine delil sayılabilir.

Bu sebeble meşkûk kalmış bir nokta bulunmaması için, mevzuumuza teması dolansıyla manzume hududu içine giren hamamdan da sırası gelince bahsetmeği faydalı gördük.

A — Cami : Bursa Üslûbu namı verilen bir devrin mahsulü olan bu

Cami'in 881 H. 1476 M. (*) Tarihinde inşa ettirildiği mervidir.

Cümle kapısında kitabe bulunmadığından, bahis konusu tarihi kat'i olarak söylemek mümkün değildir. Ancak, medrese kapısındaki tarihten evvel yapılmış olması makul bulunduğuna göre bu tarihin doğruluğu akla yakın geliyor.

Cami'in bu devrin alışılmış Ulucami plân tipinde inşa edilmeyip (Ters T) tipi denilen sisteme göre yapıldığı görülüyor. Bundan da vakfiyedeki imaret ve medrese tabirinin hususiyeti daha çok anlaşılacaktır. Dikkatle etüt edildiği takdirde halen Cami olarak kullanılan binanın, cenah kollarının (f. f.) ara duvarları yıkılarak bu kısımlar kemer haline ifrağ edilmiş ve bu suretle iç hacim genişletilmek istenmiş isede; binanın plân hususiyeti tamamen bozulmuştur. Cenahları kapalı vaziyette mütâlâa eylediğimiz takdirde Cami adıyla anılan bu bina ile Bursa Yeşil, Yıldırım, Muradiye Camilerine çok benzeyen; fakat daha basık ve mütevazı olan tipik enmuzeçlerden biriyle karşılaşmış oluruz. (**) Bu tip plâna Bâyezid II. nin devrinde Rumeli ve Anadoluda yapılan eserlerde de rastlamak mümkündür. Cenahların bölme du-

(*) Ekrem Hakkı Ayveridi *Fatih devri mimarisi* (İstanbul, Fetih Derneği neşriyatı - İstanbul matbaası 1953) adlı eserinde bu mimari manzumeden ilk defa bahseder ve medrese kitabesine göre Cami'in 887 H. tarihinde inşa edilebileceğini tahmin eyler.

(**) İshak Paşa'nın bu eseri, plân itibarıyla Hamzabey ve Karacabey'deki harap cami'e pek müşabihdir.

varları açılmamış ve böylece hakiki plân karakteri kaybolmamış eserlerde, yanlarındaki kubbeli kısımların (c ve h) ocakları, dolaplarıyla müstakil birer fonksiyona sahip oda veya salonlar halinde, misafirhane, Mahkeme, mektep vesaire (Kastamonu'da İsmail Bey camii'inde olduğu gibi aş evi matbahı, tabhane) vazifeleri ile içtimai hizmetlerde kullanıldıklarını müşahede eylemekteyiz. İzah olunduğu şekilde mütalâa edilirse daha büyük bir mana ve mahiyet kazanacak olan İshak Paşa Camiini, Türk Mimarlık tarihinde bugünkü hüviyetiyle mütalâa etmemek; Camiden ziyade mescit karakterinde bulunan mihrap tarafındaki kubbeli sahada (a) bir kemerle ayrılmış üstü aydınlık fenerli kubbe ile örtülü kısmın (b) ortasında bir şadırvan bulunması ihtimalini de göz önünde tutmak icap eder. Bu takdirde, imaret kelimesinin çeşitli maksatlara hadim bir bina (daha şumullü bir külliye) mefhumunu ihtiva eylediği kabul olunabilir.

Cümle kapısı ve mihrap mihraverine göre bina, plân ve hacim itibariyle mütenazır bir ifadeye sahiptir. Yalnız minare batı tarafta, dış cephede dörtgen bir çıkıntı yapmakta ise de; umumî tesir ve kitle muvazenesi bozulmamaktadır. Son cemaat mahalli adıyla anılan revak, cümle kapısının önünde olup beş küçük kubbe ile örtülmüştür. Ancak bu kubbeler dört satırlı ahşap bir çatı ile kapatılmış olduğundan, yalnız kapu mihraverine tesadüf edeni biraz daha fazla olan yüksekliği dolayısıyla cenah duvarlarında ufak hava menfezleri bulunan çatıdan dışarı taşarak kısmen görülmektedir. Beş kubbe ile örtülmüş bulunan son cemaat mahallinin kemerleri, geniş ve kare plânlı ayaklara istinat ettirilmiştir. Cepheler tuğla ve taştan, kesme taş karakterini haiz ise de yukarıda tuğla hatıllı ve aralı moloz taş tesirini verecek şekilde daha rustik bir mahiyettedir. Kesme taş ve tuğla olan revak cephesiyle ve yanlarında temiz işlenmiş taşların arasına dikine tuğlalar konulduğu nazardan kaçmaz. Muhakkak ki bu basit inşa tarzı monümantal olmamasına rağmen, insana daha munis ve daha hareketli düz kesme taş cephelerin

sahip bulunduğu monoton ifadeden uzak; sevimli bir çehre kazandırmıştır.

Son cemaat mahalline bitişik cephe sağır olup bu kısımda bina dahiline açılmış pencere yoktur. Bu da revaklı kısmın, camilerde olduğu tarzda son cemaat mahalli vazifesi görmediğini ifade eyleyler.

Cümle kapısından girildiği vakit altı köşeli bir aydınlık feneriyle mücehhez kubbeli kısım (b) kible istikametinde bitişik ve biraz daha alçak seviyede kubbe ile üstü kapatılmış kare plânlı mescit (a) yüksek bir kemerle birbirlerine bağlandığı cihetle, bu binanın dahili; derinliğine bir hacim ifadesine sahiptir. Bu da umumiyetle genişliğine saf nizamina kıymet veren Ulucami karakterine muhalif bir mahiyet arzeder ki, her iki kısmın birden namaz kılmağa mahsus bir mahal olarak yapılmadığını ifade eylemesi bakımından da bu hacim tesiri pek mühimdir.

İki tarafta, kısmen kubbe ve kısmen tonozlu örtülmüş dikdörtgen plânlı salonların (c ve h) orta kısım (a) olan münasebetleri cümle kapısının iki yanındaki kemerli geçitlerle temin edilirken; hemen yanlarına açılan geniş ve yuvarlak kemerlerle (f. f.) iç hacim birbirine karışmış bulunuyor. Bu genişletme sırasında pencerelerin süğeleri sökülüp ve alınlık kısımları kaldırılarak ampir üslûpda kemerli birer aydınlık menfezi haline sokulmuştur.

Camiin dahilinde duvarlar düz badanalı ve kötü kalem işi, alt kısımlar ahşap lâmbri ile kaplanmış ve yağlı boya ile boyanmıştır. Mimler de ahşaptandır. Bütün bu fena imalât II. Abdülhamid devrinde ve kapıdaki tamir kitabesine göre 1294 Hicri (1877 Milâdi) tarihinde yapılmıştır.

Bina revakının merkezî kubbesi kâbartma müselleşi taksimatlı bir kasnakla cenahlardakine nazaran bir miktar yükseltilmiştir. Kemerlerle özengilerin üst kısmındaki cephe duvarı üç, alt kısımlar ise iki sıra tuğla ve bir sıra taş ile örtülmüştür.

Son cemaat mahallinin cephesinde kemerlerin arasında zikzak tuğla desenli on

sıra bulunmakta ve üçgen teşkil eden tuğlaların arasında mozaikvâri bir kefeği kaplama tekniği kullanıldığı görülmektedir. Bu teknik Bursa devri âbidelerinde karakteristik bir vasıf teşkil eder. Bu caminin karşısındaki medresede de aynı vasıfta, fakat yıldız ve altıgen şekilli olmak üzere aynı usulün kullanıldığını görmekteyiz.

Bu kısmın saçağını tuğladan üç sıra kirpi silme taçlandırmakta ise de caminin diğer cephelerindeki silmeler tek sıra ve kayağan taşından olup kubbe kasnaklarındaki pencerelerin hizasında alçalmak ve bina köşelerinde biraz daha yükselmek suretile kurşunluğunu eteğini çerçeveler. Bu suretle sekiz köşeli kubbe kasnağı pencereleri diğer Bursa mescitlerinde tesadüf edildiği şekilde basık bir tesir yaratmadığından binaların içerisi oldukça aydınlık ve ferah görünür.

İshak Paşa'nın bu eserinin üzerinde en kısa zamanda yapılmasını temenni ettiğimiz restorasyon ameliyesiyle yukarıda zikrolunan fena onarım hatıraları ve hatalı tadiller kaldırılırsa bu çok güzel âbide Türk sanatına tekrar iade olunabilecektir.

B — Türbe : Cami'in kible batı köşesindeki bahçede altı köşeli kasnaksız, üstü kurşun örtülü, sağır kubbeli inşa edilmiş türbe Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçtiği vakit öldürülen Şehzâde Ahmed'in annesi ve II. Murad'ın zevceci Tâcünnisâ Hatun'a ait ise de; bugün mezarından bir eser kalmamıştır. Ancak Mihrap tarafındaki hazirenin tahvili yüzünden mezarı kaldırıldığı cihetle, taşları türbe dahiline naklolunmuş bulunan İshak Paşa'nın sanduka-siyle karşılaştığımız türbenin dahili, sıva-lı ve badanalı olup nazarı dikkati celbedecek bir ornumanı yoktur. Yalnız, İshak Paşa'nın lâhdini vücuda getiren baş ve ayak taşlarının her iki yüzü, üçer satır yazı ile doldurulmuş ve 892 Hicri tarihi konmuştur. Bu şahide taşlarının iki yanlarında kum saatleri bulunmaktadır. Sandukanın her iki dış yüzünde güzel ve sade rumillerle bezeli madalyon şekilli kabartmalar

işlenmiştir. Türbenin dışı cami'de olduğu gibi sıralı tuğla ve kaba yonu kesme taş ile örülmüştür. Pencerelerin üstündeki çeşitli desenlerle süslenmiş ve halen oldukça sağlam vaziyette bulunan tuğla alınlıklar; camide tahribe uğratılmış olanlara örnek olacak güzelliğindedir. Türbenin beş cephesinde iki kat pencereler açılmış ve bir cephesine de bina yüzünden bir miktar çıkıntı hasıl eden kemerli ve iki tarafı hücreli cümle kapısı yerleştirilmiştir. Pencerele-rin sügeleri mermer ve cümle kapısının-ki de dahil olmak üzere kapakları mihlama ahşap kanatlıdır. Yalnız, gerek kapı, gerek pencere kanatları üzerinde görülen döğme çivi başları sade; fakat güzel bir bezeme unsuru olarak kullanılmıştır.

Türbe umumiyetle harap durumda olduğundan acele onarılmaya muhtaçtır.

C — Medrese : Halen merkezdeki dershanesi kütüphane olarak kullanılmakta, cenahlara taksim olunmuş ve kiraya verilmiş beşerden on hücreli önu kârgir ayaklara müstenit revaklı, U şeklinde plânlı, medrese çok harap bir vaziyettedir. Dershane kapısı üzerinde üç satırlık bir kitabe bulunmakta ve ebced hesabı ile

(مقام التدريس) Hicri 886, Milâdi 1481

tarhini göstermektedir. Bu tarih Y. Mühendis Sayın Ekrem Hakkı Ayverdi'nin kitabında (مقام التدريس)

şeklinde gösterildiğine göre 887 Hicri, yani 1482 Milâdi tarihinin doğrusunun, kitabenin lâyıkıyla okunması suretile halli mümkün olacaktır.

Bu medrese plân itibarıyla İznikteki Süleyman Paşa medresesini andırır. Duvarları molozumsu taşla ve tuğla hattıyla, cami ve türbedeki konstrüksiyona benzer; fakat daha mühmel şekilde inşa edilmiştir. Ön kısım iki sıra tuğla ile vücuda getirilmiş; kirpi saçakla nihayet bulur. Dershanenin kubbesi sekiz köşe kasnaklı olup dört cepheye pencere açılmıştır. Odaların üstünde de dış yüzlere nazır kı-sımlarda kubbeler sağır kasnaklı ise de daha basık bir tesir yaratmaktadırlar. İkişer pencereli olan odaların ocak bacaları

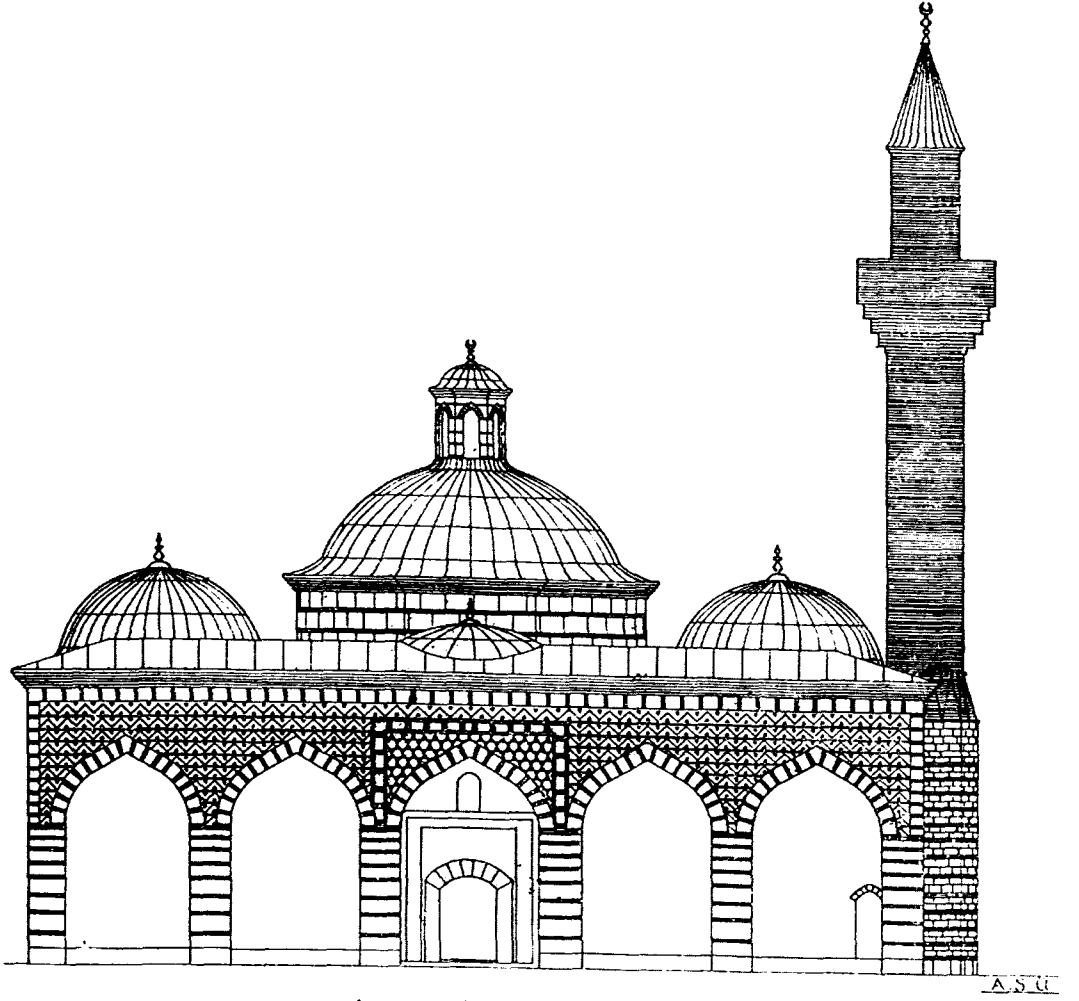
tuğladan sivri külâhlı ve ikişer deliklidir. Medresenin revakı çatı ile kapalı olup diğer aksamın kubbeleri görünmektedir. Bütün binanın üstü kurşunla örtülmüştür.

D — Şadırvan : Hiç bir mimarî hususiyeti bulunmayan son asrın mahsulü üstü ahşap çatılı bir şadırvan avlunun ortasını işgâl etmekte; medrese ile cami in rüyetini fazlasile haleldâr eylemektedir.

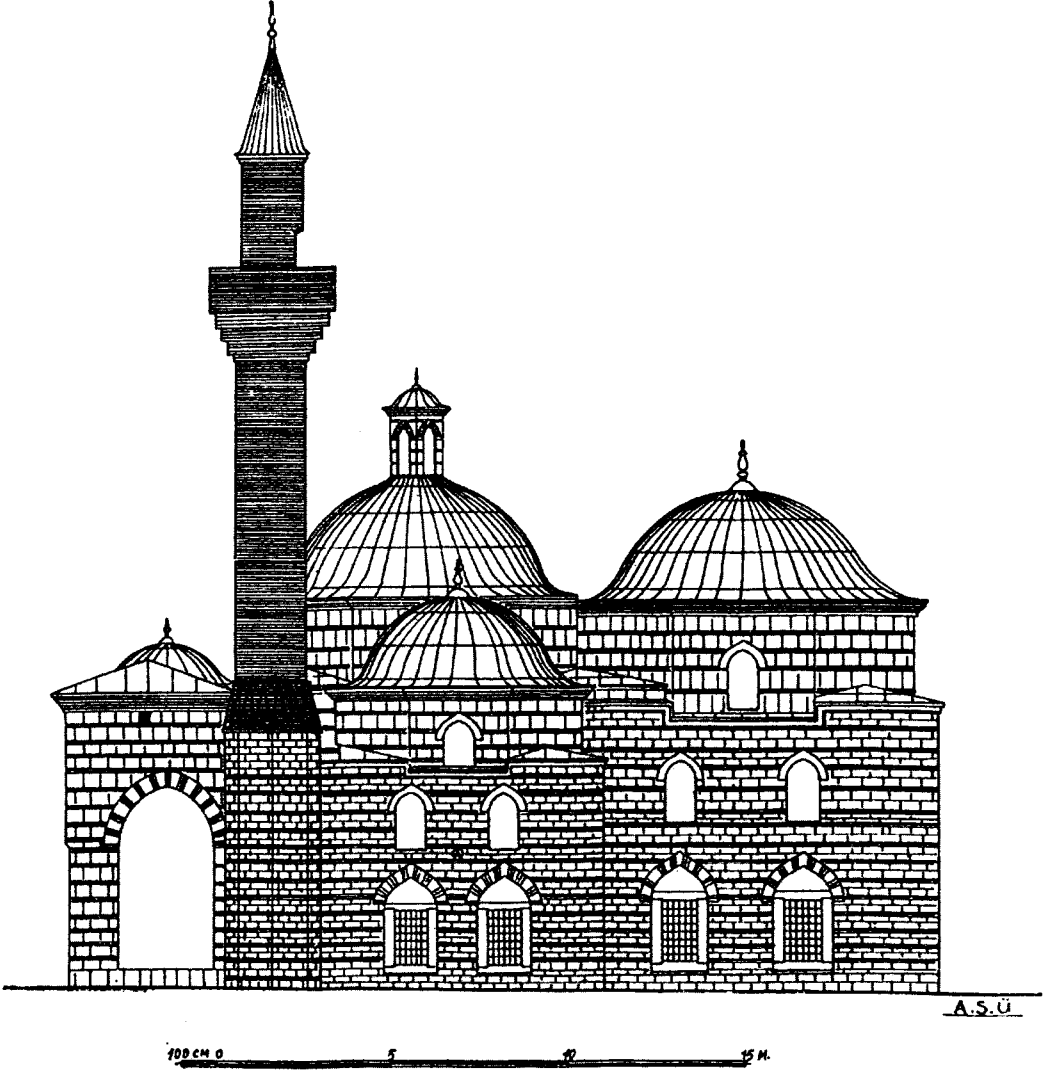
E — Hamam : İshak Paşa mimarî manzumesinin doğusunda, dört yol ağzında bulunan hamam; dış görünüşü ile -Umumiyetle hamamlarda gördüğümüz gibi- hiç bir ifadeye sahip değildir. Bahusus ikinci ampir devri mimarî hususiyeti ile göze çarpan ahşap soğukluk (soyunma yeri) kısmı yanında masif kitleli sıcaklık mahalli son yüz yılda gördüğü tahripkâr tamirlere rağmen manasından pek çok şey

kaybetmiş değildir. Hacim itibariyle yine onbeşinci asrın hamam karakterini tebarüz ettiren üstü kesme taş kaplı piramidâl külâhlarla örtülmüş kubbeler; köşelerde primitif şekilli üçgen tromplara oturtulmuştur.

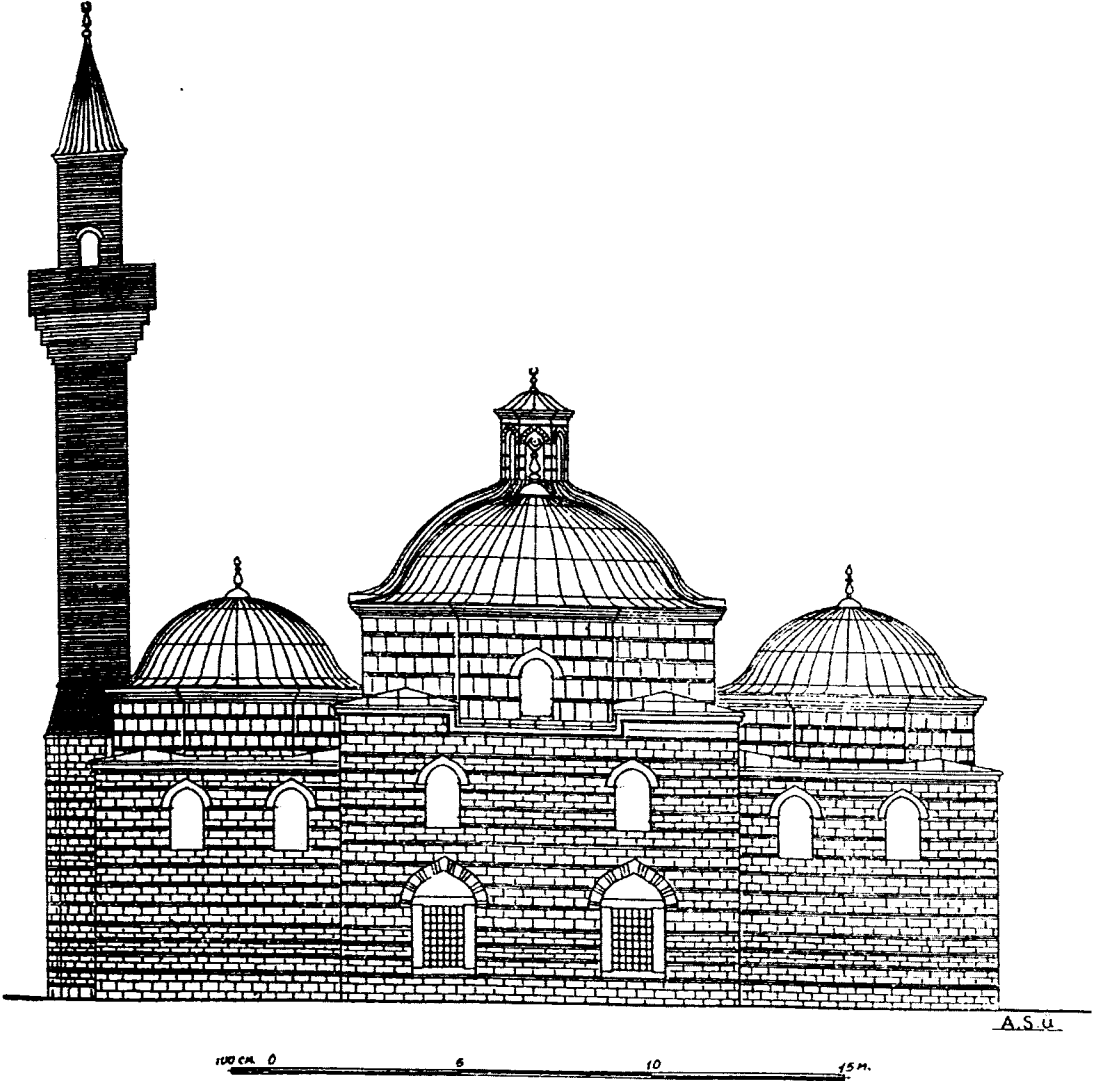
Hamamın sıcaklık kısmı, dikdörtgen bir göbek taşı mahalline bitişik iki büyük halvetten ibarettir. Dikdörtgen kısım ortada bir kubbe ve iki cenahta da tonoz kemerlerle kapatılmıştır. Halvetlerin üstleri ise kubbe ile örtülüdür. Ilıklık kısmı yeni teşekkül etmiye başlamış, helâ kapısına kadar uzanan dar bir koridordan ibarettir. Bu şekil plân 15. yüzyılı 16. yüzyıla bağlayan karakteristik bir inkişaf ifade eyler. Bütün bu deliller gözönünde tutulursa, hamamın 15. yüzyıl sonunda inşa edilmiş eserlerden olduğu kat'i şekilde anlaşılır.

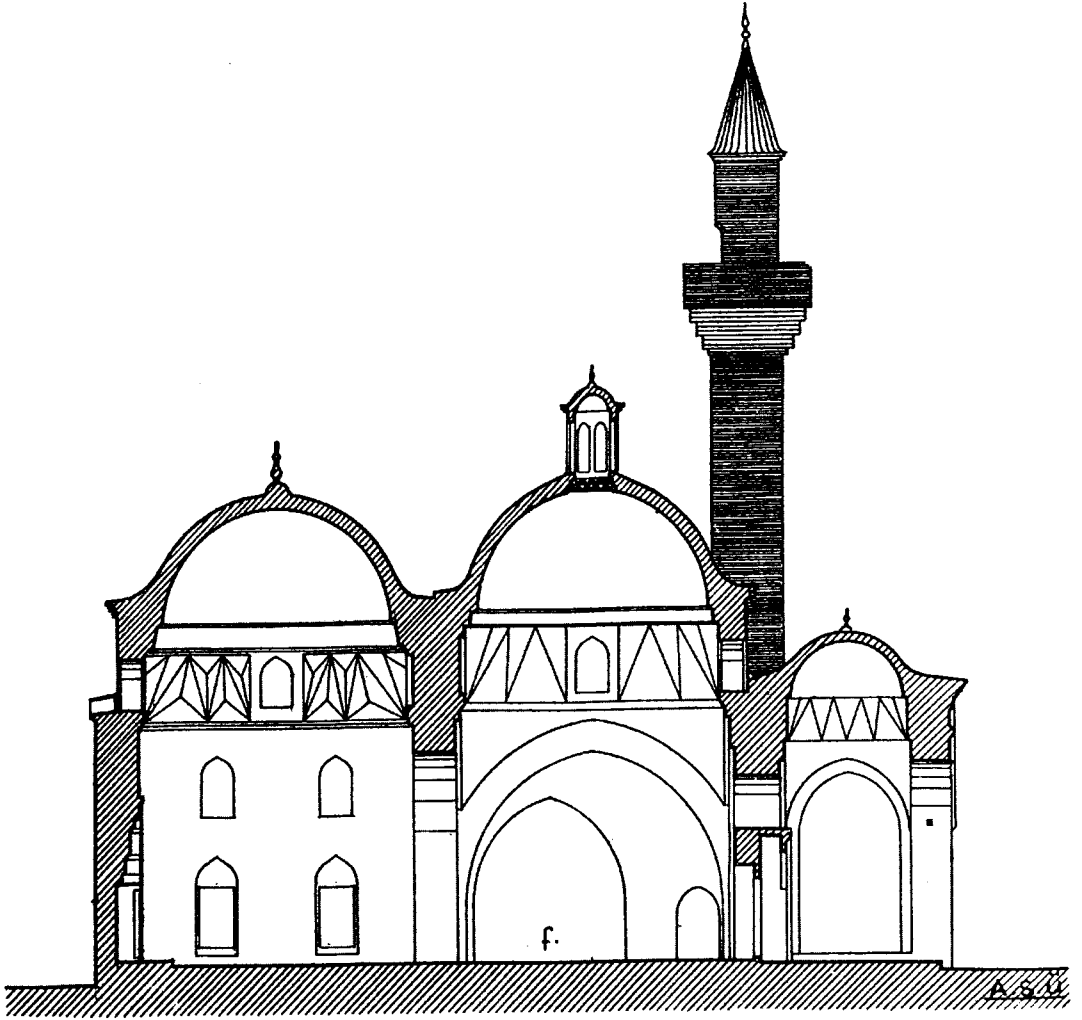
Res. 1 — İnegöl'de İshak Paşa cami'i ön cephesi

Res. 2 — Inegöl'de İshak Paşa cami'i batı yan cephesi

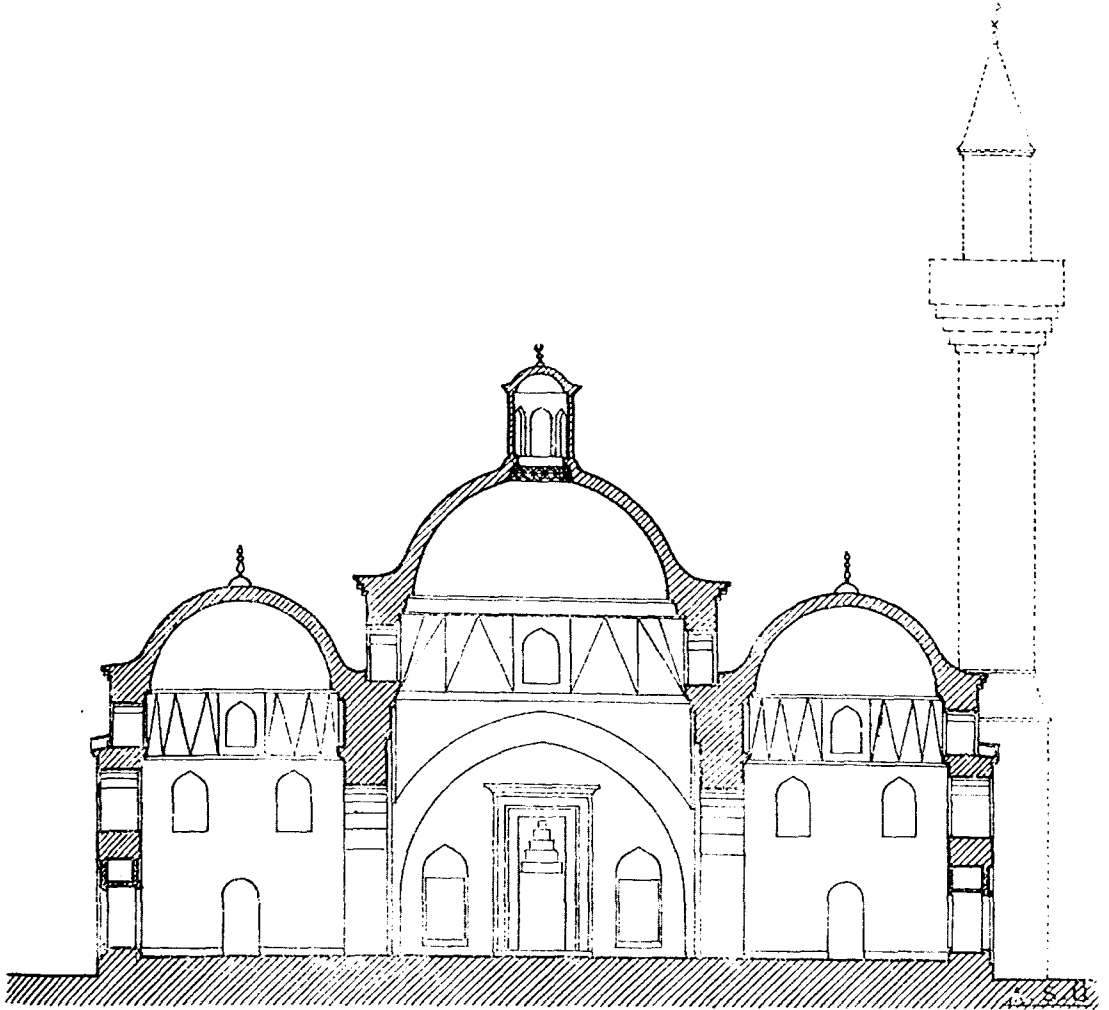
Res. 3 — İnegöl'de İshak Paşa Camii Kible cephesi

A-A MAKTAT

0 5 10 15 m.

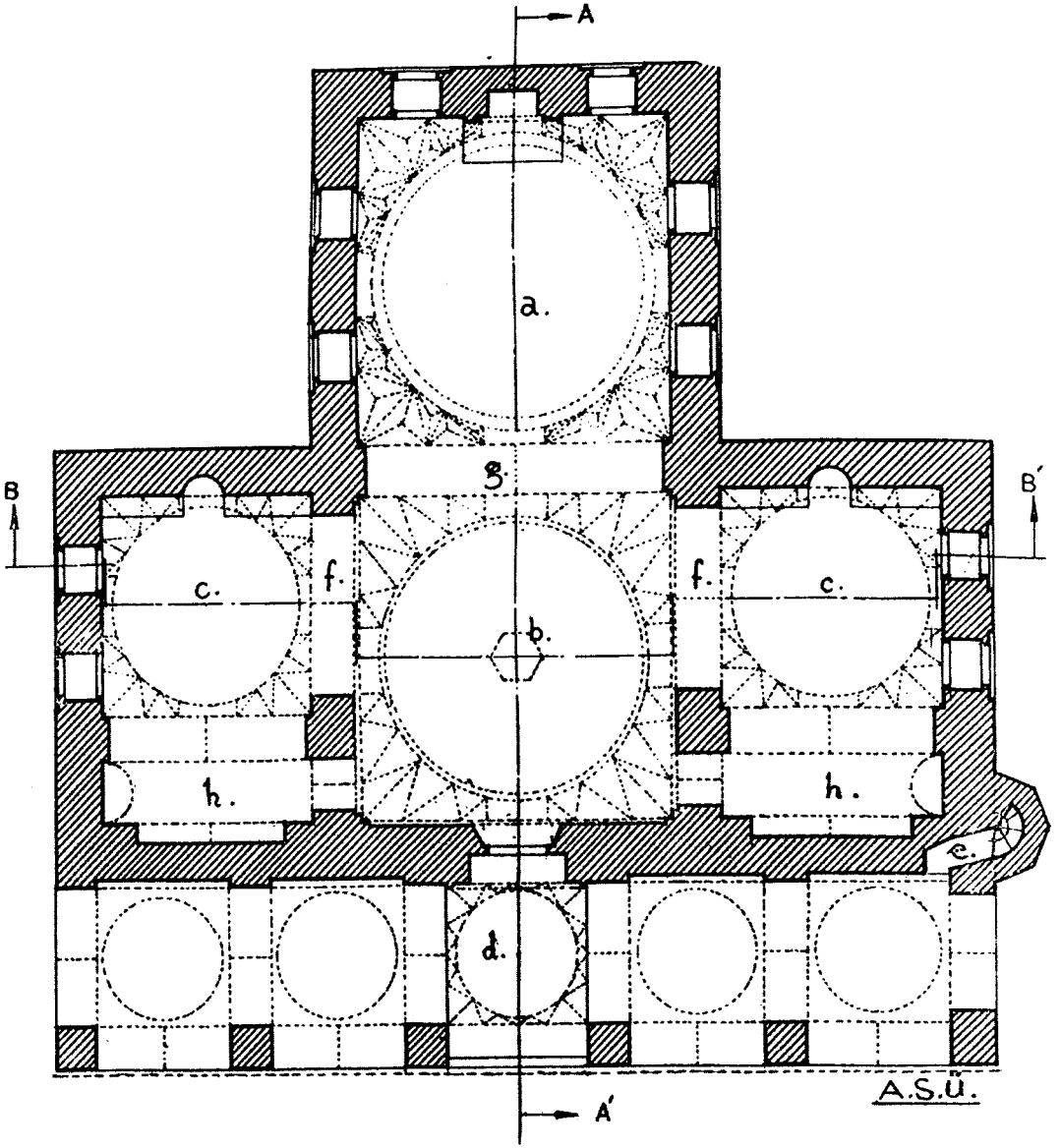
Res. 4 — İshak Paşa cami'i A - A maktatı

B-B' MAKTAI

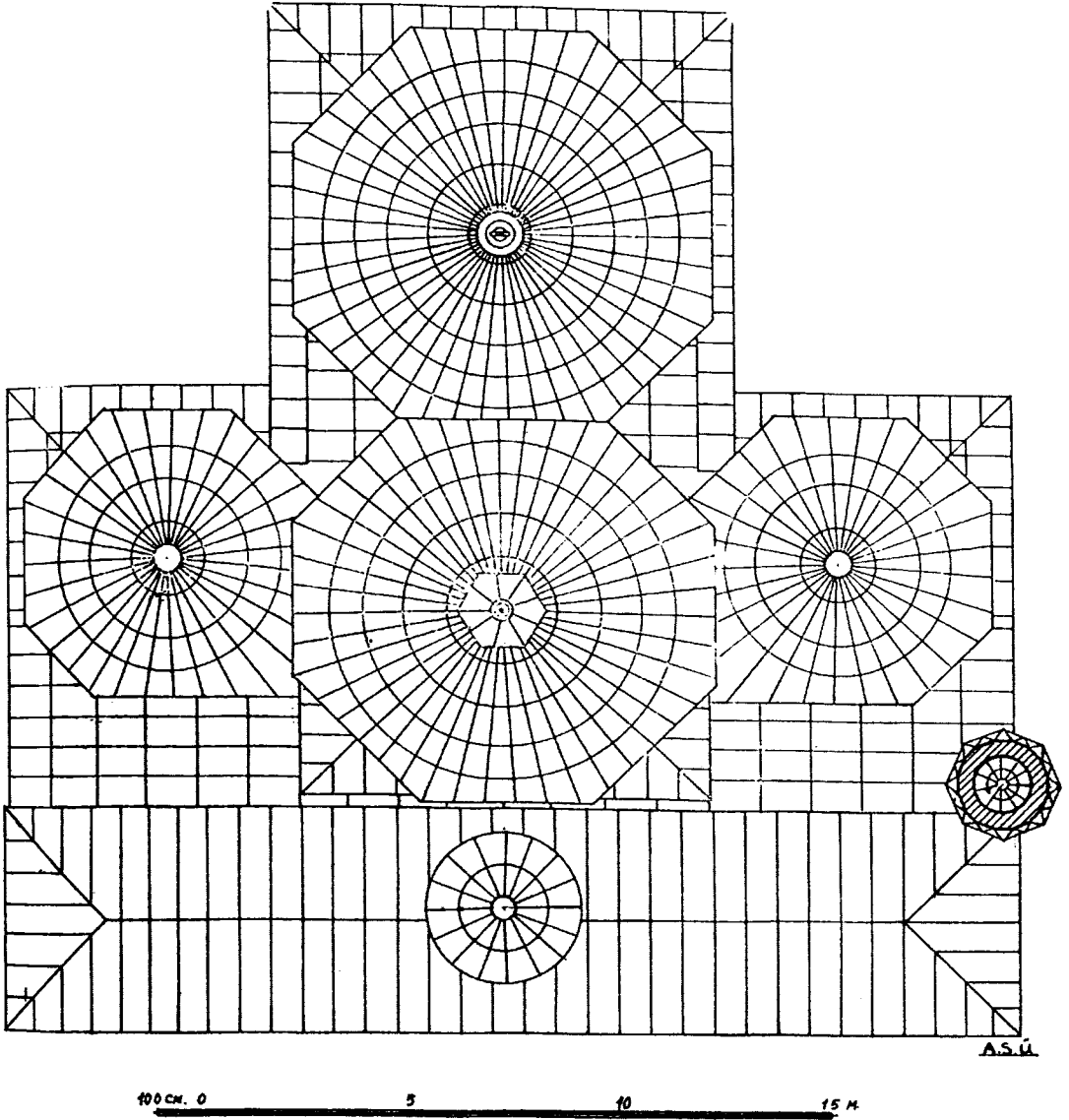
100CA 0 5 10 15m

Res. 5 -- İshak Paşa cami'i B-B maktai

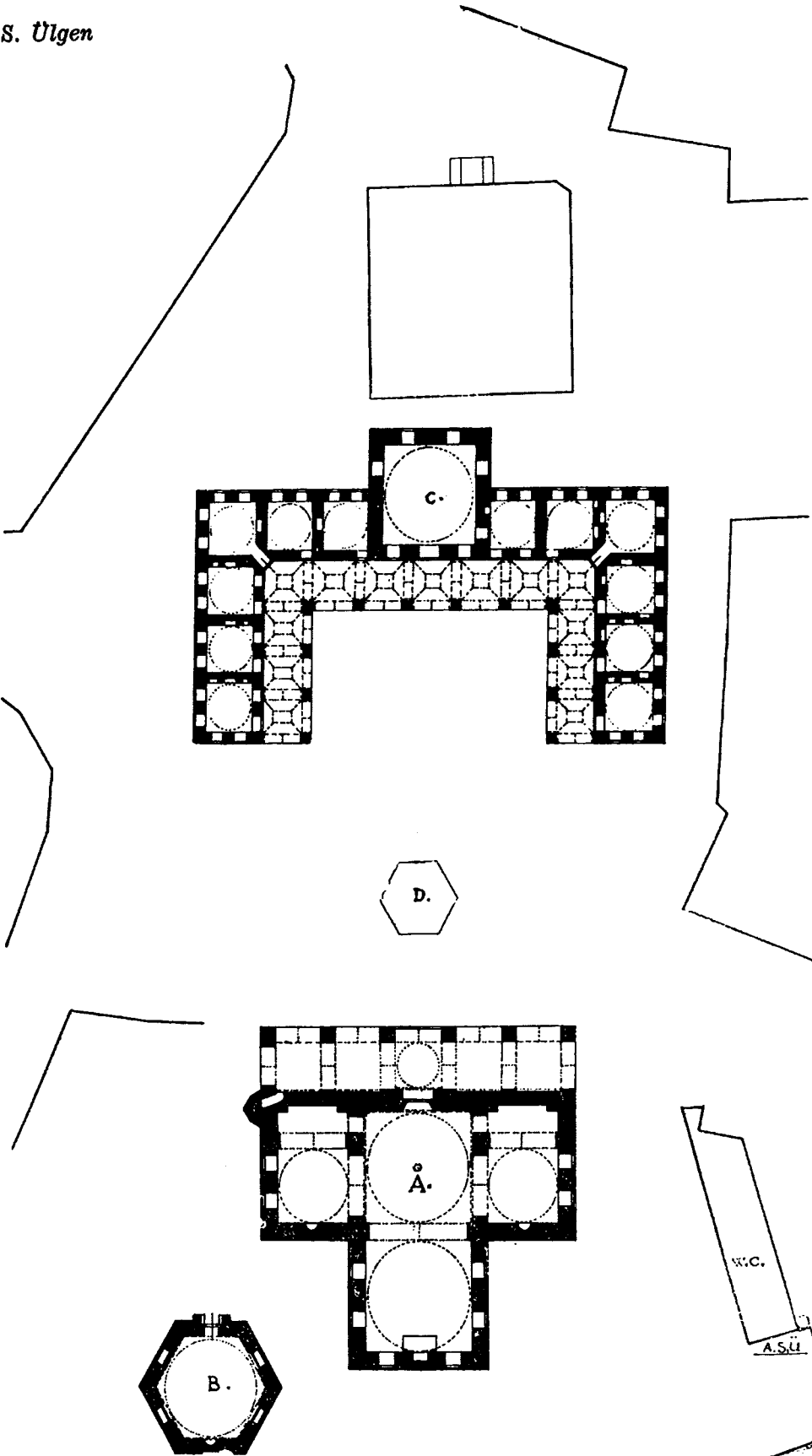

Res. 6 — İshak Paşa cami'i plânı

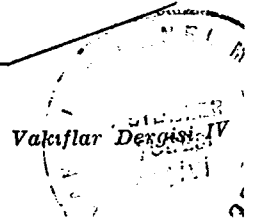

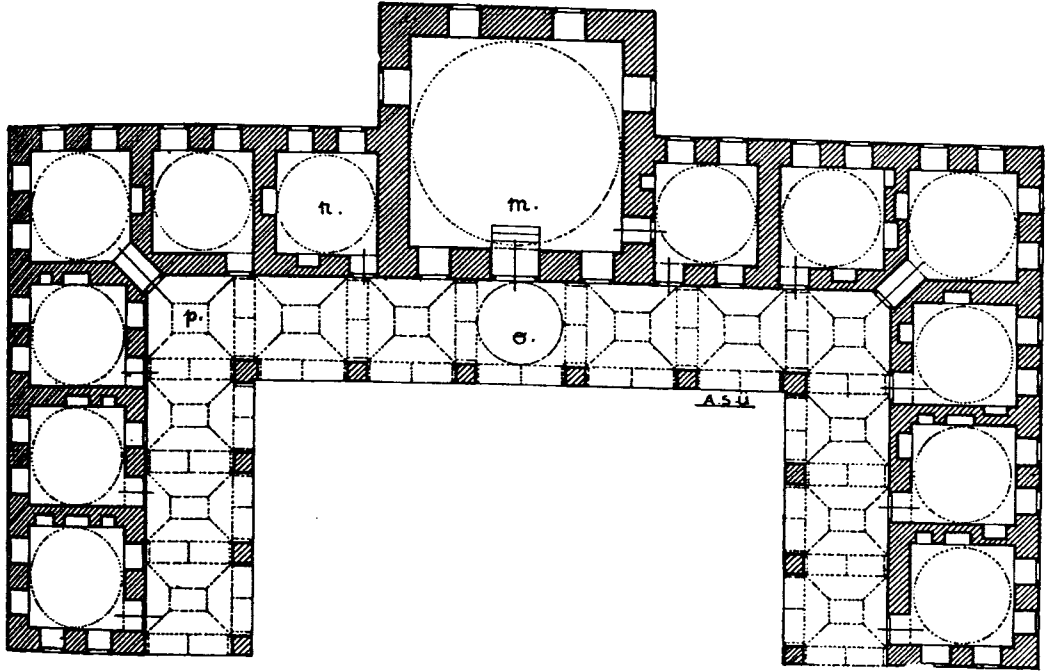
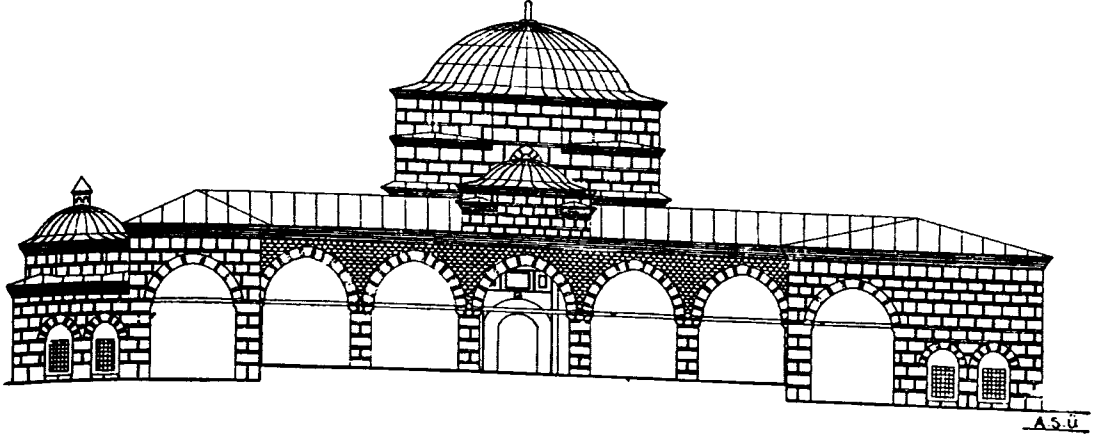

Res. 7 — İshak Paşa cami'i kubbe plânı

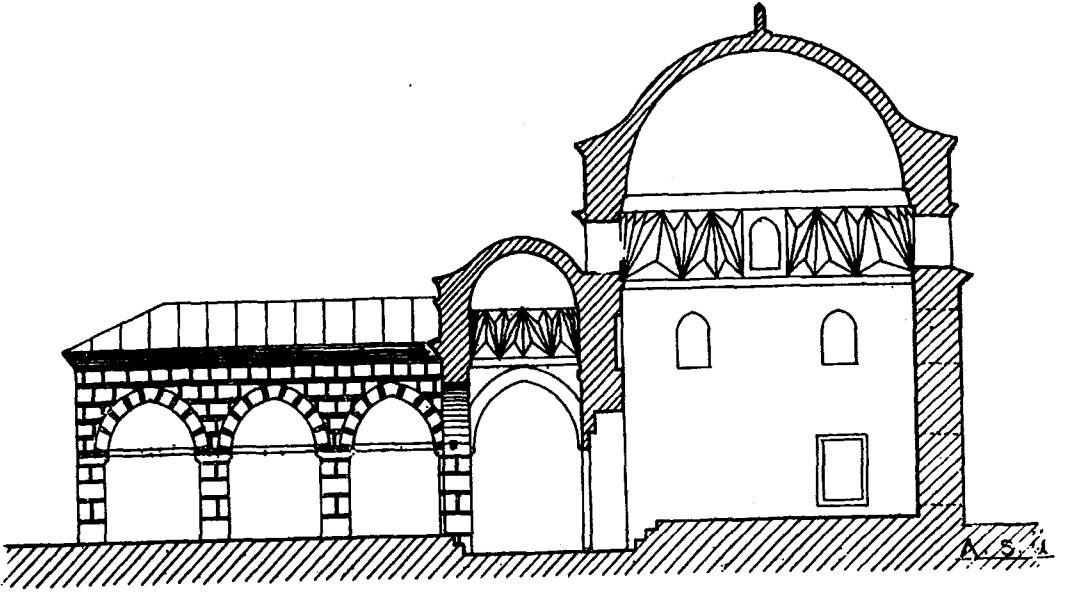
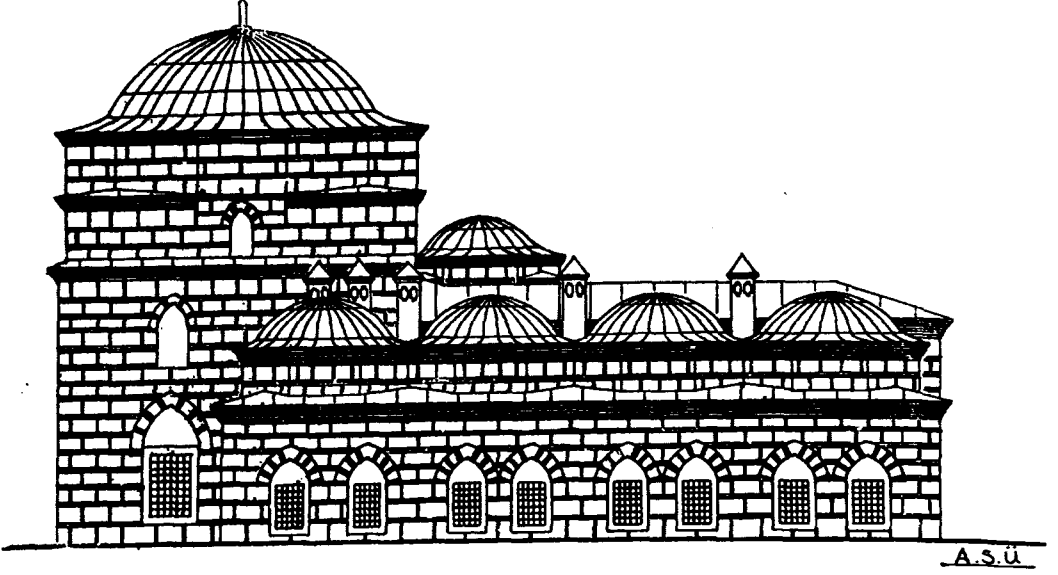

Res. 8 — İshak Paşa manzumesi vaziyet plâni

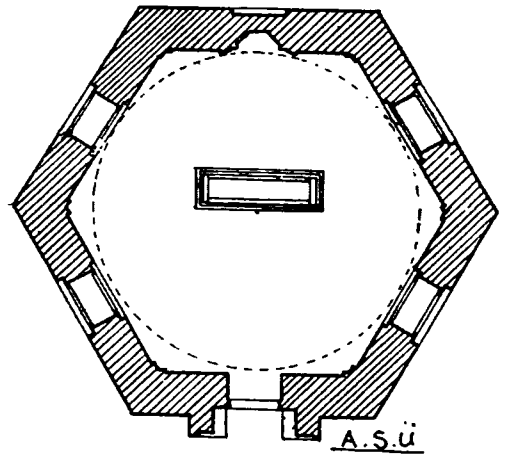
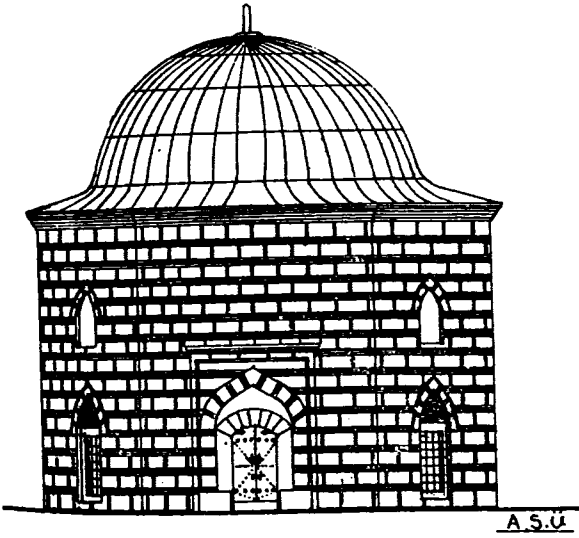
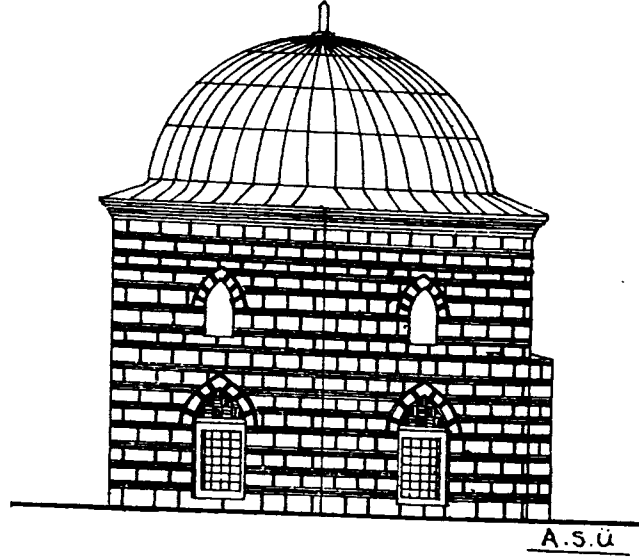
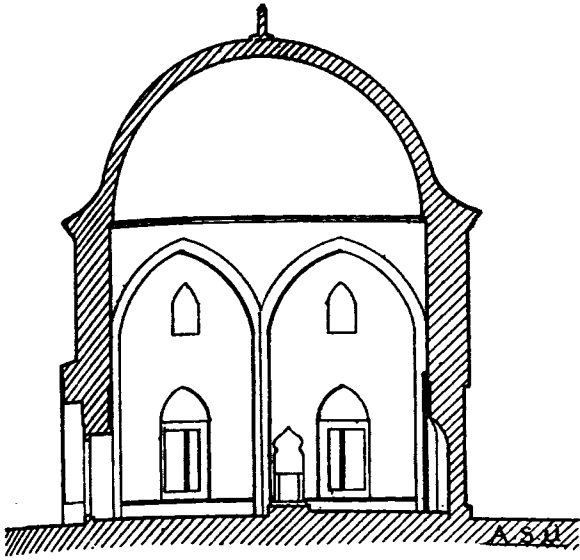

Res. 9 — İshak Paşa medresesi cephesi ve plânı

Res. 10 — İshak Paşa medresesi yan cephesi ve maktaı

Res. 11 — Ishak Paşa türbesi
(Plân, makta' ve cepheler)